"Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar: an'anaviylikdan zamonaviylikka"

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TUPROQSHUNOSLIK TERMINLARINING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Xayitova Sanobar Poyanovna
Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi tuproqshunoslik terminlarining struktur xususiyatlari qiyosiy-lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tuproqshunoslik terminologiyasida uchraydigan sodda, yasama, qo'shma va ko'p komponentli terminlarning shakllanish usullari, morfologik tarkibi hamda sintaktik tuzilishi o'rganiladi. Tadqiqotda terminlarning struktur jihatdan o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash, ularning ilmiy muloqot hamda tarjima jarayonidagi lingvistik ahamiyatini ochib berishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar:

Tuproqshunoslik terminologiyasi, struktur xususiyatlar, termin yasalishi, qiyosiy tilshunoslik, morfologik tuzilish, affiksatsiya, kompozitsiya, sodda terminlar, qo'shma terminlar, ko'p komponentli terminlar, terminologik birliklar, ingliz va o'zbek tillari.

KIRISH

Ilm-fan taraqqiyoti bilan birga muayyan sohalarga oid terminologik tizimlar ham muntazam rivojlanib, yangi tushunchalar va ularni ifodalovchi til birliklari hisobiga boyib bormoqda. Xususan, tuproqshunoslik fanining agronomiya, ekologiya, geologiya va geografiya kabi yo'nalishlar bilan uzviy bog'liqligi ushbu sohaga xos terminlarning shakllanishi hamda struktur jihatdan takomillashuviga ta'sir ko'rsatmoqda. Tuproq tarkibi, fizik-kimyoviy xususiyatlari, unumdorligi va unda kechadigan tabiiy jarayonlarni ifodalovchi terminlar o'ziga xos lingvistik tuzilishga ega bo'lib, ularning shakllanish qonuniyatlarini aniqlash terminologik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari turli tipologik tizimlarga mansub bo'lganligi sababli tuproqshunoslik terminlarining struktur shakllanishida muayyan tafovutlar kuzatiladi. Ingliz tilida soil fertility, soil erosion, groundwater, soil moisture kabi terminlar asosan so'z birikmalari va qo'shma birliklar orqali ifodalansa, o'zbek tilida tuproq unumdorligi, tuproq eroziyasi, yerosti suvlari, tuproq namligi singari terminologik birliklar mavjud. Mazkur misollar har ikki tilda terminlarning tarkibiy tuzilishi, komponentlar o'rtasidagi grammatik munosabatlar va

so‘z yasalish imkoniyatlarini qiyosiy o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Tuproqshunoslik terminlarining struktur xususiyatlarini tadqiq etishda ularning faqat tashqi shakliga emas, balki termin tarkibidagi morfemalar, so‘z yasovchi vositalar hamda komponentlarning o‘zaro sintaktik bog‘lanishiga ham e’tibor qaratish lozim. Ayniqsa, xalqaro terminlarning milliy til tizimiga moslashuvi, ko‘p komponentli terminlarning shakllanishi va terminologik birikmalarning ixchamlashuvi mazkur yo‘nalishdagi dolzarb lingvistik masalalar sirasiga kiradi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi tuproqshunoslik terminlarini struktur jihatdan tasniflash, ularning morfologik va sintaktik shakllanish mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ikki til terminologik tizimiga xos umumiy va farqlovchi belgilarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari tuproqshunoslik terminlarini tizimlashtirish, ikki tilli terminologik lug‘atlar yaratish va sohaga oid ilmiy matnlar tarjimasida terminologik muqobillikni ta’minlash uchun nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Tuproqshunoslik terminologiyasi o‘zining leksik tarkibi va struktur shakllanishi jihatidan murakkab tizimni tashkil etadi. Ushbu soha terminlari tuproqning morfologik belgilari, fizik-kimyoviy tarkibi, biologik xususiyatlari hamda tabiiy jarayonlarini ifodalashga xizmat qiladi. Ingliz va o‘zbek tillarida mazkur tushunchalarning nomlanishi umumiy ilmiy qonuniyatlarga asoslangan bo‘lsa-da, terminlarning grammatik shakllanishi har bir tilning ichki imkoniyatlari bilan belgilanadi. Struktur jihatdan tuproqshunoslik terminlarini sodda, yasama, qo‘shma va terminologik birikmalar shaklida tasniflash mumkin. Sodda terminlar tarkibida bitta leksik asos mavjud bo‘lib, ular muayyan ilmiy tushunchani mustaqil ifodalaydi. Ingliz tilidagi soil (tuproq), clay (gil), sand (qum), silt (chang fraksiyasi) kabi birliklar sodda terminlar hisoblanadi. O‘zbek tilida ham tuproq, qum, gil, loy, chirindi singari terminlar tuproqshunoslikning asosiy tushunchalarini nomlashda faol qo‘llaniladi. Bunday birliklar keyinchalik murakkab terminlarning hosil bo‘lishi uchun leksik asos vazifasini bajaradi. Qo‘shma terminlar tuproqshunoslik leksikasining yana bir muhim qatlamini tashkil etadi. Ingliz tilida topsoil, subsoil, groundwater, waterlogging kabi terminlar ikki yoki undan ortiq leksik elementning birikishi orqali shakllangan. O‘zbek tilida yerosti suvlari, ustki tuproq qatlami, tuproq osti qatlami kabi muqobillar ko‘pincha alohida yoziladigan terminologik birikmalar orqali ifodalanadi. Bu holat bir tilda qo‘shma so‘z sifatida shakllangan terminning boshqa tilda so‘z birikmasi orqali berilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ko‘p komponentli terminlar esa tuproqshunoslikdagi murakkab ilmiy tushunchalarni aniq ifodalash imkonini beradi. Masalan, ingliz tilidagi soil organic matter content termini o‘zbek tilida tuproqdagi organik modda miqdori, soil water holding capacity esa tuproqning suvni ushlab turish qobiliyati shaklida qo‘llaniladi. Bunday terminlarda komponentlar soni va ularning grammatik bog‘lanishi bir xil bo‘lmasligi mumkin. Ingliz tilida aniqlovchi

komponentlar odatda asosiy so‘zdan oldin joylashsa, o‘zbek tilida qaratqich va egalik shakllari orqali grammatik munosabatlar aniq ifodalanadi.

Tuproqshunoslik terminlarining struktur xususiyatlarini quyidagi misollar asosida qiyoslash mumkin:

Inglizcha termin	O‘zbekcha muqobili	Struktur xususiyati
Soil	Tuproq	Sodda termin
Salinity	Sho‘rlanish	Yasama termin
Permeability	O‘tkazuvchanlik	Yasama termin
Topsoil	Tuproqning ustki qatlami	Qo‘shma so‘z va terminologik birikma
Soil fertility	Tuproq unumdorligi	Ikki komponentli birikma
Soil erosion	Tuproq eroziyasi	Ikki komponentli birikma
Soil moisture content	Tuproqdagi namlik miqdori	Ko‘p komponentli birikma

Tuproqshunoslik terminologiyasining rivojlanishida xalqaro ilmiy birliklarning o‘zlashtirilishi ham alohida ahamiyatga ega. Humus, horizon, erosion, pH kabi terminlar xalqaro ilmiy muloqotda keng qo‘llaniladi. O‘zbek tilida gumus, gorizont, eroziya shakllarining mavjudligi terminlarning fonetik va grafik jihatdan milliy til me’yorlariga moslashganligini ko‘rsatadi. Biroq o‘zlashma terminlar ham o‘zbek tilining grammatik qonuniyatlariga bo‘ysunib, eroziyalanish, gumusli, gorizontlar kabi yangi shakllarni hosil qilishi mumkin. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tuproqshunoslik terminlarini qiyoslash jarayonida struktur muqobillik har doim ham to‘liq saqlanmasligi aniqlanadi. Bir tilda bitta so‘z bilan ifodalangan tushuncha boshqa tilda ikki yoki undan ortiq komponent orqali berilishi mumkin. Buning asosiy sababi tillarning tipologik farqlari, so‘z yasalish modellari va terminologik an’analar bilan bog‘liq. Shu bois terminlarni tarjima qilishda ularning faqat leksik ma’nosini emas, balki struktur tuzilishi va ilmiy tushunchani ifodalash aniqligini ham hisobga olish zarur.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillaridagi tuproqshunoslik terminlarining struktur xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish har ikki til terminologik tizimida umumiy va o‘ziga xos shakllanish qonuniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi. Tuproqshunoslikka oid terminlar sodda, yasama, qo‘shma va ko‘p komponentli birliklar shaklida namoyon bo‘lib, ularning tuzilishi tillarning morfologik hamda sintaktik imkoniyatlari bilan

bevosita bog‘liq. Ingliz tilida terminlarning analitik birikmalar va kompozitsiya asosida shakllanishi keng kuzatilsa, o‘zbek tilida affiksatsiya, egalik munosabatlari va sintaktik birikish muhim o‘rin egallaydi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, terminlarning struktur jihatdan farqlanishi ularning semantik muqobilligiga har doim ham ta’sir ko‘rsatmaydi. Bir xil ilmiy tushuncha turli grammatik modellar orqali ifodalanishi mumkin. Ayniqsa, xalqaro terminlarning o‘zbek tiliga moslashuvi va yangi terminologik birliklarning shakllanishi milliy ilmiy til imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, tuproqshunoslik terminlarini struktur-semantik jihatdan tizimlashtirish, ularning muqobil variantlarini aniqlashtirish va yagona terminologik me’yorlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar ikki tilli ilmiy lug‘atlar yaratish, sohaviy tarjima sifatini oshirish hamda ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi ilmiy kommunikatsiyani takomillashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Begmatov E. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985.

2. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019.

3. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.

4. Sodiqova M. Tuproqshunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.

5. Reformatskiy A. A. Введение в языковедение. – Москва: Аспект Пресс, 1996.

6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961.

7. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1966